

ԳՐԱԿԱՆ

Պ. ՕՇԱԿԱՆԻ «ԱՐԵՒՄՏԱՅԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ՈՒ ՎԱՅԱՆ ԹԷՔԷԱՆ»Ի ՎՐԱՅ

Պ. ՄԻՔԱՅԷԼ ԿԻՐԻՃԵԱՆԻ ՔՆՆԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐԸ

ՄԱՏՈՒՅՈՒԱԾ ԱՌ ԱՄԵՆ. Ս. ՊԱՏՐԻԱՐԲ ՀԱՅՐԵ Ս. ԱԹՈՌՈՅՍ

ՆԱԽԱԳԻՒՀ ՍՐԻՈՑ ԹԱՐԳՄԱՆՉԱՅ - ԳՈՐԻՆԱՆ ՅԱՆՁՆԱԺՈՂՈՂՈՑ

Յ. Օշականի այս երկը, Վահան Թէքէեանի գործին ու արուեստին նուիրուած, իր ծաւալովը պատկանելի է ու որակովը թանկարժէք՝ բաղմամասն ու խղճամիտ ուսումնասիրութիւն մըն է, արժանի մեծանուն բանաստեղծին, եւ պատիւ բերող՝ հեղինակին:

Մեր գրականութեան մէջ ուր քննադատութիւնը սկիզբէն ի վեր այնքան քիչ ու զէշ մընչակուած սեռ մը եղած է, կարելի է ըսել որ Յ. Օշականի աշխատութիւնը, իր համեմատութիւններով որքան իր ներքին (intrinsèque) արժէքովը, եղական, աննախընթաց երևոյթ մըն է: Կարելի է, առանց սխալելու կամ չափաւանցելու երկրիւղի, հաւաստել թէ ո՛չ մէկ արեւմտահայ մասնագիր առարկայ եղած է այսքան լիակատար, բազմադրամանի, այսքան հմտակից ու խորքային ուսումնասիրութեան մը: Մեծագոյն կոթողը զոր հայ քննադատ մը կանգնած ըլլայ հայ գրագէտի մը փառքին համար:

Յ. Օշականի քննադատական երկը զետեղուած է սիրոյ նշանակին (signe) ներքեւ, — այն սիրոյն որ խորունկ հասկացողութենէ մը կը բղխի կամ անոր կը տանի: Ակնբեր է թէ հեղինակը թի՛ք մեծնարկած է Վ. Թէքէեանի գործն ու արուեստը ուսումնասիրելու (սքանչելի՛ բառը), ատիկա ըրած է ո՛չ թէ զուտ առարկայական ծրագրով եւ հակառակորդ (թէ՛ք) կամ վարդապետական (dogmatique) առաջադրութիւններով (Պրինցիպիէս), այսինքն երևոյթներն ու օրէնքներն ուսումնասիրելու համար՝ տեսարանի (théoricien) մը նախանշախնդրութեամբ, այլ որովհետեւ սկզբնական համակրութիւնն մը զինքը տարբո՛ւ կապած է այդ գործին ու արուեստին: Ընտրել տեսած է իրեն այդ լեռնիկը — ժամանակակից տաղանդներու խայտաղէտ հոյլին մէջ — իբր ամենէն համապատասխանը բանաստեղծի մը մտատիպերին:

Յ. Օշականի երկը կ'առչէ միեւնոյն սասն ըլլալ — եւ այդ հանգամանքը կուտայ անոր զգացական կարեւոր (pathétique) տարրի մը հաղորդական շնորհութիւնը — արգարահատոյց արարք (acte de justice) մը հանդէպ լեռնիկին, զոր քննադատը

տը չի սխալիր դառնելով իբր յարաբերաբար անիրաւուած մը, անգիտուած մը, այսինքն մէկը որ չէ գրաւած մեր զրոյութիւննց մէջ այն առաջնակարգ դիրքը որուն արժանի կը կացուցանեն զինք՝ իր բանաստեղծի տաղանդն ու իր գործը:

Յ. Օշական այս գլուարին աշխատանքը — Վ. Թէքէեանի հասակով է որակով բանաստեղծ մը խորագլու հասկնալու եւ հասկնելու — յայտնադէտ, արգիւնաւորապէս կատարելու համար՝ անժխտելիօրէն ունի պէտք եղած գրական հաշակը, հմտութիւնը, ընթերցմանց պաշարը, տեղեակ է տունային եւ օտար զխառն գրականութեանց, անոնց յատկանշական հոսանքներուն եւ ներկայացուցչական գործերուն, ինչ որ կարող կ'ընէ զինքը բաղդատական ցուցմունքներով, մերձեցումներով եւ օրինակներով յուսաւորել եւ ամրացնել (corroborer) իր դատաստանները: Աւելցուցե՛ք սաոնց վրայ արուեստագէտի զգայնութիւն եւ արաայայտութեան մեծ կարողութիւն — Յ. Օշական ծանօթ է որպէս ինքնատիպ գրագէտ — բարդ ու բազմերանց խորհողութիւն մը, հաւաստարպէս ատակ մասերու եւ մանրամասնութիւններու ներքեւ նրբախոյզ վերլուծումին, ինչպէս եւ ընդհանրացումներու, զաստարուսնեւ եւ համարողութիւններու լրացուցիչ եղբայրակող աշխատանքին, եւ սիրտի կրնաք գաղափար մը կազմել խնդրոյ առարկայ ուսումնասիրութեան բաղկացուցիչ տարրերուն եւ բազմադիմո յատկութիւններուն:

Յ. Օշական խորապէս կը սիրէ բանաստեղծը եւ կը հիանայ անոր վրայ, ա՛հիւա է ներքնիդ ու կ'ըն, մայց ա՛կը՝ իր զգումանքիլ բազմաթիւ աշխատանքին, որ կը ծաւալի էջէ էջ, դուռից դուռի, ընդգրկելով Վահան Թէքէեանի ստեղծած բանաստեղծական շէջամին՝ բոլոր յոջնապատկաբները, բոլոր շրջագիծները, հաւատարմորէն ցուցնելով անոր բոլոր հրապոյցներն ու խորհուրդները:

Յ. Օշական տարփափնորէն յամառ, համբըրատար ճիգով մը ցոյց հանուայ, կը պարզէ ու կ'ընդլայնէ իր սիրոյն եւ հիացման պատճառները, բազմաթիւ մէջերումներով, բաղդատութիւններ:

բով և հակադրութիւններով՝ ուրիշ երկերու և խառնապէս համոզուած, ան կ'աշխատի համոզել՝ Վասն թէ քէեւեանի տաղանդին ու հոգիին բոլոր երեսները, գործին բոլոր տեսակները ի վեր կը հանէ իր մտքին լուսաբծաւոր ուղղելով անոց իւրաքանչիւրին վրայ, աւելցնելով եւ յամենեւնով, մինչև որ ձգէ չնտախտուողած ո՛ր է և ալքը:

Խաղաղաւ (passionné) հասկացողութեան — եթէ կարելի է ըսել — գործ մըն է ասիկա, հազուադէպ ընտանիքէն անտեղ զոր մէջ զբաղէտներ, արհեստով ո՛չ քննադատներ, կատարած են ստեղծ աստին, խղճի քաղցր պարտաւանդութիւն մը կատարելու պէտք: (յիշել Պատէշեի ուսումնասիրութիւնը՝ հանճարի եղբոր մը՝ է. Բոի մասին): Գործ մը որ անգիտացողներու համ ցարդ անասործք մնացածներուն պիտի ըստ արմատայն ճանչընէ սիրցնէ բանաստեղծի մեծարժէք գործը: Իսկ անոր վաղիմի հիացողներու ընտրանին աւելի խորապէս պիտի մտաբանէ իրենց զգացումն մէջ, անոր խորունկ պատճառները լուսաւորելով, գիտակցութեան պայծառութեանը հանելով ինչ որ չլիթթ էր ու կերպիւ իւրեք քնազգական:

Ամէն բան հակակոյ ամէն բան սիրելու համար կ'ընէր զէօթէ. անկարելի է զլ. Թէքէեանը չորիւրէ — եթէ կան չորիւրէներ՝ կարգապահին հետեւողը կարող ընթերցողներու բազմութեան մէջ — անկարելի է կ'ըսեմ, Վ. Թէքէեանը չորիւրէ հասկնալէ ճանչնալէ յետոյ զինքը՝ այս նշանաւոր ուսումնասիրութեան լոյսով:

Վ. Թէքէեան — այս երգակացութեան պիտի հասնիք անվերջ յաւաքտ այդ ուսումնասիրութեան — մեր ամենէն ազնուական, խորագգայ, անձնական (personnel) և կարսրեալ բանաստեղծն է: Եւ ամենէն ճիշդագապաշտը Յ. Օշականի բառով:

Իր կատարելութիւնը, անվիճելի, ժխտական չէ, ըսել կ'ուզեմ չի նշանակեր ըսաւ քայակատութիւնը այն թիւրութիւններուն որոնք ուրիշ յատուկ ըով այնքան ակներեւ են, փաստերը, ստուերածող, այլ նաև ու մանաւանդ զգուցիւնը, ներկայութիւնը բոլոր այն վաւերական յատկութիւններուն եւ շնորհներուն որոնք յատուկ են հարադատ բանաստեղծին եւ անհրաժեշտ:

Խոր, սարսուռն բայց զուսպ զգայնութիւն. երեւակայութիւն մը՝ հիւսուստ ալլաղան տարրերով. բայց առանց աւելորդ շուայլութեան եւ ցուցադրութեան. զգայնութենէն (sensation) զգացում եւ անկէ ալ ի խորուրդ (pensée) բարձրանալու տիրական շնորհ եւ կարողութիւն, կիրթ. խառնապանք, գրեթէ անսխալական ճաշակ, չափի (mesure), ժուգկալութեան եւ վայելչութեան բըննազգ — ինչ որ զինքը ամենէն զգասականը կ'ընէ մեր ռումանթիքներուն(*) — կըտոյթի եւ ներգալ-

նակութեան խոր զգայարանք, խորշում ամէն out-rance է և զեղծանումէ, մանաւանդ այն հետեւորութենէն, ճոռմութենէն, պրոնտութենէն (emphasis, declamation) որ մեր հին եւ նոր քնարերգներուն — Ալիշանէն ու Դուրեանէն մինչև Սիւսմանթ եւ Վաղուսման — մեծագոյն մեղքը եղած է, եւրոպական ռումանթիզմին ամենէն յոռի մէկ ունակութեան նմանողութեամբն և խորացումովը. զգայմանց արտայայտութեան մէջ տեսակ մը ստեղծել անթիւքումութիւն, զուսում եւ վերապահում, որ այնքան կ'աւելցնեն իր տաղերուն թիւարգական օւսն և յուզականութիւնը:

Ստուգիւ, Թէքէեան մեր միակ բանաստեղծն է թերևս որ, բացի իր ազգասիրական կարգ մը քերթութեաններէն ուր աստիճան մը արդարանալի է անկող, զերծ մնացած է «հետտորութեան» ըսկըզմական մեղքէն, և զոր՝ այս պատճառաւ իսկ կարելի է բազդատութեան զննել եւրոպական իմաստով ու տարբար չարուստագէտս բանաստեղծներու հետ, ինչպէս Պատէշե, Մալաուզ, Ռէնիէի, Սամէն, Մօտէս, Թաւէնալա, Նոյն իսկ Վէռլէն, Նուալ չարուստագէտս, որ սակայն իր Ալբուսեան փերթոպականին մէջ զառաջինն պատգամեց նոր նախահակը՝

Prends l'éloquence et tords-lui son cou.

Վ. Թէքէեան մեր աշխարհաբար ոտանաւորին մեծագոյն վազկետը, մեծագոյն արուեստագէտը՝ միևնույն ասուն, ա՛ն որ յաշողած է — ի պիւ ինչ աշխատանքի, շնորհիւ ինչ մշտասեւեւ մշտումի մը զէպի կատարելութիւն, — իրիստ ու թանձր հնագոյններով, իրիտ զարմայններու ոսկորներով խորացող մեր լեզուն ընել կարելի եղածին չափ զաշխակաւոր եւ հնչալուր — բանաստեղծական շերտին յարմար — որ մեր հետ ու ապերախտ ոտանաւորին (բազդատմամբ աւելի բախտաւորներու, օրինակի համար՝ Խալալանին, անգլոպիւանին, Փրանսականին) տուած է ճկունութեան, հոսանուսութեան (fluidité), երաժշտականութեան առաւելագոյն չափը որուն ընդունելի է:

Անա՛, հակիրճ թուումով մը որ յաւանդութիւն չի կրեր ունենալ Նոյն իսկ ամենավախ մէկ schéma ներկայացնելու քննադատին ստուար աշխատասիրութեան, ինչ որ Յ. Օշականի իր շուրջ երկու հարիւր էջեր բաղկացած երկին բազմաթիւ գլուխներուն և ստորաբաժանումներուն մէջ կ'երկարէն և խլմտորէն վերլուծած ուսումնասիրած և ի վեր հանած է:

* * *

Վերջացնելէ առաջ այս ամբողջ տեղեկագիրը, թո՛ղ ներուր ինքի մէկ քանի գիտողութիւններ և վերապահումներ արձանագարել հոս:

Նախ՝ Իր ոճին մասին.

Յ. Օշական, — ինքն այն ինքնատիպ գրապէտ

(*) Ռումանթիկ՝ վերադիրք, Թէքէեանի կիրարկում, թող չխորացնել: Ֆրանսացի ամենէն ներուրն քննադատներէն մին. Էմիլ Ժալու վերջերս իրուամբ գիտել կուտայ որ ամէն մշտաբար բանաստեղծ

ռումանթիկ է, ռումանթիկ կը ծնի: Գասականութիւնը (classicisme) թերեւս աւելի ծուր (form) խընդիր է քան թէ խորքի (fond):

— «արտայայտության մեծ կարողություններ մեծ օժտումներ է, ինչպես ըսի արդեն. կը ցուսի ըստ-ըստ որ իր ոճը, որ ունի շիզ, կորով, պատկերներ, բուս-փայլ և յանգնություններ, զերծ չէ թերություններից, իր քով՝ արուեստագետը, կամ ոճի գործառու (artista) միշտ հաւասար չէ յայացողին, խորհողին՝ իր լեզուն, յաճախ, կը թափ ինքն-նկարագրության հասնիլ ի վնաս յստակութեան, վարչկութեան և ներգաշնակութեան, բնապար-տիկ ու տաժանքոտ չես գիտեր ի՞նչ մը զգալի է հոս տեղ տեղ, Շատ անգամ ամենապարզ բանն որ ըսելու և համար այնպիսի մանուածապատ և անսովոր (insolite) ձեւեր ու բացատրութիւններ կը գործածէ որ ընթերցողին կը հարկադրուի հասկնալութեան խափանցումի աւելորդ ճիգ մը, աւելորդ որովհետեւ չի վարձատրուի թանկագին գիտելու որ անակնկալին հանդէպով՝ Այս՝, շատ անգամ իր լեզուն պարզ սեղի բարձրն է՝ մեծ խրթնութիւնը, ըմբռնութիւնը երբ մտածում էր բար-ութեան կամ նրբաբերութեան (subtilité) կը հա-մապատասխանէ, ընդունելի է. այլապէս՝ ո՛չ. իր ուսումնասիրութեան մէջ շատ տեղեր՝ Յ. Օշական կը դիմէ այս խրթնութեան, առանց այս դիտողու-թիւնը կամ ստացումներ իր վրայ հրաշքերու, ու բովնետեւ խորունկ կամ բարդ մտածում մ'է որ կը պահանջէ գնի, կերպիւ իւրեք կը հարկադրէ, եւ հիզը զոր ընթերցողը կ'ընէ՝ անարժէք ար-գիւնքի մը համար չէ:

Թ. Օշական կը գեղձանի նաեւ փակագիծե-րու, միջանկիւններու ծայրայեղ գործածութեամբ-բը: Երբ արդէն երկարածից նախադասութիւն մը կը խնդրուի կ'ընդհատուի այդ սեսակի եկամուտ (adventive) — բանամոլի՝ լըսելու համար — մա-սերով, ընթերցման ընթացքը բնականաբար կը դանդաղի, ընթերցողին ուշադրութիւնը կը ջըր-դուի և մտաքը կը յոգնի, իմ կ'ընթերցումս՝ այս ան-պատեհութեան առաջը շատ զուրաւ կարելի էր առնել այդ փակագծաւոր եւ միջանկիւն Փրազ-նիցը — գէ՛թ երկարադոյնները, որոնք այնքան ստուարաթիւ են — էջերու ներքեւ գետեկելով իբրև նոր:

Թ. Օշական տապալակաւոր եւ ինքնատիպ զը-րուց մըն է անվիճելիորեն, բայց իր գրելու ձեւը յաճախ կը պահպի տեսակ մը շնորհէ, հրապոյրէ, չնմ ըսեր պարզութենէ (որ ամէն գրողէսլի տրուած չէ, ոչ ալ պատշաճ է ամէն գրական իրաւունքի, մանաւանդ Օշականի խառնուած քէն գրագէտի մը):

Իր գրական զգաստեմունքն ու մտքի

Վահան Թէքէեանի սերունդը եւ միջավայրը ուսումնասիրած ատեն, քննադատը ընկանտօրէն կը բերուի խոսելու եւ կարծիք յայտնելու անոր երէցներուն եւ ժամանակակիցներուն մասին. ընդ-հանդեր կերպով իր պատասխանները արդար եւ անհաւաք կը գտնուի. բայց չնմ կրնար լուսնութեամբ անցնիլ մէկ քանի մեծ անիրաւութիւններու վը-րայ զորս ան կը գործէ ո՛չ թէ անցողակի, ա-ռանց շատ ծանրանալու, յալ հաստատօրէն, սխտեմատիկաբար (կը խորհիմ գէ՛թ միշտ...) Նախ զինքը չափապէս արհամարհուող կը գտնուի Թովմաս Թերզեանի մասին զոր զժբայաբար շատ

քիչ կը ճանչնամ, ինչ որ զիս զգուշաւոր կ'ընէ պաշտպանողականին մէջ. կ'անցնիմ. չափազանց արհամարհում — եւ հոս համոզմամբ կ'ըսեմ՝ ա-նիրաւ՝ ի. Պէրզերեանի մասին. անոր իոնք եւ Յուշըր ըստ իս մեր արդի բանաստեղծութեան — մտերմիկ ընտրողութեան (lyrisme intime) ար-ժէքաւոր գործերէն մէկն է, կարող՝ իր հեղինա-կին քանի տալու կեղծ-ուսմանիցի մի եւ հետեւա-րութեան իր ըսողը երկուստարգալման մեղքերը: Բայց ապշեցուցիչ եւ ընդվզեցուցիչ կերպով ա-նարգար կը գտնուի զինքը Տ. Զրաքեանի մասին, որ իմ համոզումովս, և ինքնի պէս մէկ քանիներ-բու համոզումովս՝ որ ապագայ սերունդներուն՝ էր պիտի ըլլայ ապահով, մեր մեծագոյն հանձարն, եւ Երտպակն ու խորհող մեր ամենէն տարեգերա-կանս հանձարը, մեր մեծագոյն արուեստագետ-բանաստեղծ — խորհողը, Բանաստեղծ բառը կը գործածուի հոս ո՛չ թէ խորհելով միայն «հոսու-տանին», ուր, հակառակ Յ. Օշականի անձնական կտրուկ վէճերունը(*), «խմայապաշտ», Նոյն իսկ խորհրդապաշտ բանաստեղծութեան մէկ քանի գլուխ-գործոցներ կան, կա՛տարեալ թէ՛ խորքով թէ՛ ձեւով — այլ մանաւանդ զարմանահարչ Շնե-րայիսերին, Անտոնի, Յաւիտենականի այդ ան-մահ աղօթաբարձին, ուր իրաքսած է նկարի մը, միտտիք քնարերգակի մը և վերլուծող — խորհողի մը, խառնուած քներուն ամենէն հրաշալի ձուլու-մը, զոր կարելի ըլլայ երեւալայելի: Ու ի՞նչ ան-բաղդատելի ձիրքերով օժտուած նկարիչ, քնա-րերգակ ու խորհող, եւ որպի՛սի հզոր ինքնատը-պութեամբ «Ներայիսերն» անհաստատելի զա-րակ մըն է մեր զգականութեան մէջ, յաներժա-կան փառքով մը լուսանահանչ, ու մեծապէս զարմանալի ու ցուալի է որ Վ. Թէքէեանը այդ-քան խորապէս հասկցող ու քննադատող քննադատ մը այլքան մեծ անհաւատիւն էր գործէ ուրիշ մեծ ու վաւերական արուեստագետի մը հանդէպ, թէ շէրաշալի Յարութիւնի հեղինակին խոր հրա-ցող մը ըլլաւը չի կրնար ու պէտք չէ արգիլէ ի-րեն արժանաւայելի մեծարանքը մատուցանել Տ. Զրաքեանի հանձարին, ատոր ապացոյցն է այս անդեկագրիկը ստորագրողը:

Եւ այս պատճառով մեր Նոյն ինքն Թէքէեան, ինչ որ մասնաւոր կերպով ամնմոյն և ճնշողաւոր պիտի գտնէ իր փառքին եռաբուած այս այնքան խանգաղատալից եւ ներուստ ուսումնասիրութեան մէջ, հիշչ ուրացումի փորձն է հանդէպ անոր՝ զոր այնքան զեղեցիկ, արտաուշ եւ վեհիմաստ տալով մը պանծացուցած է իր վերջին հատորին, «Սէր»-ին մէջ:

Աղլւթ. 10 Փետր.

ՄԻԻԱՏԵՂ Ս. ԳԻՐԻՃԵԱՆ

(*) ձեռք՝ երբ կը վերաբերին կարգ մը օտաւա-ւորներու մեկ թերութիւններու, անհերքաշանալու-թիւններու եւայլն. քանի որ սակայն կարելի է արդարացնել հոծութեամբ իր թիւն (matière) պով անոնք բեռնաւոր են, խորացումի պլտրովը՝ պար-տադրած հեղինակին անմոռ շրջանակէն: